

Liszt Ferenc halotti maszkja

„Ami régen természetes volt, ma esetleg félelmet kelt. A halotti maszk, amelyet egykor versben, regényben örökítettek meg, amely vanitas-szimbólumként, élet és halál körforgását szimbolizáló tárgyként, szép szoborként lakások falát díszítette, ma eltűnni látszik a tudatunkból, halotti szokásrendszerünkéből.” – írja E. Csorba Csilla művészettörténész, a Petőfi Irodalmi Múzeum egykori igazgatója, jelenlegi tiszteletbeli főigazgatója a *Halotti maszk – Élőmaszk* című kötetben. Valóban, Liszt halotti maszkja nem számít egyedi esetnek, sok olyan további híres emberről és történelmi személyiségről tudunk, akiknek utolsó pillanatait művészek örökítették meg. Az egyik legismertebb példa talán Ady Endre.

A halotti maszk a „relikviák relikviája”, abszolút hű képmás, egy ember arcának utolsó utáni pillanatban vett lenyomata. Nem csoda, hogy a múzeum látogatói manapság is kíváncsiak Liszt ezen utolsó portréjára, amely jelenleg nem eleme az állandó kiállításnak. Éppen ezért szerettem volna egy rövid ismertetőt készíteni nemcsak Lisztről és halotti maszkjáról, hanem az oda vezető, ókorból eredő és Európában is meghonosodó hagyományokról.

Maszkok az ókorban és a középkorban

Már a kőkorszakban megjelent a túlvilági lét képzete, de a világ talán legismertebb maszkja Tutankhamon fáraóé (1. kép). Az ókori Egyiptomban kifejezetten fontos volt a halottak kultusza: a holttesteket mumifikálták, illetve a múmiákra portrékat is készítettek. Ezek a szarkofágokon megjelenő maszkok stilizáltak, nem magát az embert jelenítették meg, hanem annak rangját. A hellenizmus korában is készítettek viasz- és gipszöntvényt élő emberek arcáról, amelyeket azonban nem őriztek meg, hanem más plasztikákhoz használtak fel. Kínában művészi kivitelezésű agyagfigurákat használtak a halottak megörökítésére. Az ókori

Tutankhamon maszkja
(Forrás: Wikipedia)

Imago clipeata (Forrás: Europeana)

Rómában az ún. imagók (imago clipeata), azaz pajzsportrék (clipeus = pajzs) voltak

elterjedtek, amelyen a felmenőket, híres embereket ábrázolták. Plinius leírása alapján köztársaság korában a patríciusok házaiban a családfát is így ábrázolták. Szintén ő írja a *Naturalis Historiae* című munkájában, hogy Lysistratos, Lysippos testvére volt az első szobrász, aki mintát vett emberi arcokról. Ezt a maszköntési eljárást vették át a rómaiak.

Fiatal nő
múmiaportréja (Forrás:
Wikipedia)

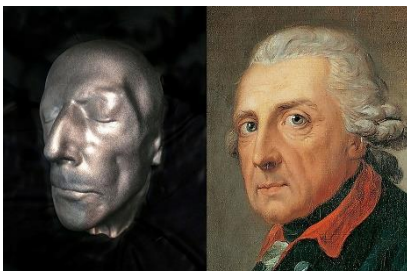
Érdekes kitekintést adnak a témához a Fayum múmiaportrék. A 19. században megtalált képek a Kr. u. 1–3. századból származnak, és bár Egyiptom egész területén fedeztek fel belőlük, mégis a Fajjúm-oázis területén került elő a legtöbb, innen ered az elnevezés. A korszakban Egyiptom már római uralom alatt állt, de a görög kisebbség őrizte hagyományait, így a kultúrák érdekes elegye alakult ki. A görögök temetkezési szokása a hamvasztás, az egyiptomiaké a mumifikálás, a rómaiaké a portrékészítés volt. Az ötvözés eredményeképpen a múmiákra halotti maszk helyett fatáblára festett portrékat helyeztek.

A kereszténység elterjedésével a halálhoz való hozzáállás is megváltozott: fontossá vált a túlvilági élet, a halálkultusz. A középkorban is készültek halotti maszkok, a legszélesebb körben ismert a híres firenzei költő, Dante Alighieri halotti maszkja, amely a hellenizmus után az első konkrét

Dante halotti maszkja

példány. A hellenizmustól a 14. századig alig maradt fent leletanyag, mert ezek csak az alkotások kellékei voltak. A középkori Európában inkább a

Nagy Frigyes halotti maszkja
(Forrás: International Life Cast
Museum)

viaszfigurák, az ún. effigiesek terjedtek el. Ekkoriban elsősorban a királyok képmásait rögzítették így, azonban ezek a figurák valószínűleg nem halotti maszkok alapján készültek. Az egyik legutolsó effigies I. Frigyes Vilmos porosz királyé (1740) volt, ettől kezdve a német királyi házakban is csak halotti maszkokat készítettek, például utódjának, II. (Nagy) Frigyesnek is ismert halotti maszkja. A halotti maszkok tehát közeli rokonsággal állnak ezekkel a középkori eredetű viaszfigurákkal.

A halotti maszkok az újkorban

Az 1600-as évek közepi Londonban létezett gipszöntő műhely a Charing Crosson, az 1700-as években pedig Mary Salmon viaszművestől lehetett viaszmaszkokat rendelni. Gotthold Ephraim Lessing író volt azonban az első német polgár, akinek az arcáról barátai kegyeleti halotti maszkot készítettek 1781. február 16-án, halála másnapján. Marie Grassholz (vagy Grosholtz) alakját sokan ismerik, de inkább Madame Tussaud néven: ő készítette a párizsi forradalom legtöbb szereplőjének maszkját, hogy kiállíthassa a Cabinet d'horreurs-jében, azaz a borzalmak szekrényében. Ez a mai panoptikum elődje, amelyek később több helyen is megjelentek, ilyen volt például a párizsi Grevin vagy a budapesti Plasticon. Utóbbi a Régi Műcsarnok palotájának része volt az Andrássy út 69. szám alatt, ami a Zeneakadémiával és a Mintarajztanodával együtt alkotott (és alkot a mai napig is) egy épületegyüttest.

A halotti maszk művészeti alkotásként a 18. században lett önálló műfaj, ezelőtt csak portrék, mellszobrok, effigiések létrehozásának segédeszközeként funkcionált. Az igazi változást mégis a 19. század hozta el, amikor a halotti maszkok készítése már a kulturális tudatba is beépült. A halotti maszkok készítésének fénykora a 19. századtól az 1930-as évekig tartott. Maszkokat már a 18. században elkezdtek gyűjteni, amelyet részben a frenológia, részben pedig művészeti célok vagy kegyeleti okok indokoltak. A 19. században a maszkokat oktatási célokra is használták, ezért kitüntetés volt az anatómiai intézetek számára, ha egy korszakos zseni maszkját mondhatták magukénak.

Magyarországon ravatalképeket készítettek, effigiéseket nem, de a 19. század elejétől megjelent a temetési maszk készítése is. A legkorábbi fennmaradt maszk Kazinczy Ferenc 1816-ban készült élőmaszkja. Az első bizonyosan tudott halotti maszk Kisfaludy Károlyé (1930). Ismertek még többek között Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Jókai Mór, Mikszáth Kálmán vagy Ady Endre maszkjai.

Lina Schmalhausen és Liszt Ferenc

Lina Schmalhausen (1864–1928) fontos szerepet töltött be az idős Liszt életében; hét éven át vezette Liszt háztartását Pesten: ápolta Lisztet, főzött rá, intézte a mosást és bevásárlást, gondoskodott róla. Liszt tanítványai közé tartozott, de a kortársak beszámolóiból kiderül, hogy nem játszott különösebben jól, így nem a zenei tehetsége folytán maradt meg az emlékezetben, hanem azért, mert őszintén szerette Lisztet és törődött vele. Liszt szinte teljes környezetét féltékeny volt rá, a weimari tanítványok „Pletykafészek kisasszonyának” nevezték el, nem tartották őt érdemesnek arra, hogy Liszt közelében legyen. Liszt azonban feltétlenül megbízott benne, mindenkivel szemben megvédte őt – amire a mester utolsó éveiben szükség is volt. Lina felkavaró leírást hagyott hátra Liszt életének utolsó napjairól, a mester haláláról és temetéséről (1886. július 22. – augusztus 3. közti napok). A történetet Lina Ramann számára írta le; Ramann végül nem használta fel a beszámolót az általa írt Liszt-életrajzhoz, mert Schmalhausen túl kényes témákat érintett. Keményen elítélte Liszt családjának (Cosimának és gyermekeinek), tanítványainak, közvetlen környezetének magatartását, amelyet a haldokló zeneszerző irányában tanúsítottak: magára hagyták, nem törődtek vele, Cosima pedig eltiltotta Linát Lisztől, nem engedte oda a betegágyához.

Liszt Ferenc halála

Lina Schmalhausen így ír a művész halála utáni történésekről, a halotti maszk levételéről és a fényképek elkészültéről:

„Aztán hívtam a fényképészt, és megmondtam neki, hogy a kezét le ne hagyja a fotográfjáról, előzőleg három sötétvörös rózsát helyeztem a Mester mellére. [...] Az első fényképfelvétel után [Paul von] Joukowsky [festő] és Mihalovich [Ödön, Liszt tanártársának] jelenlétében rögtön levették a gipsznyomatot. Elővigyázatlanul a legszebb első fűrtöt vágtam le, ami miatt Joukowsky

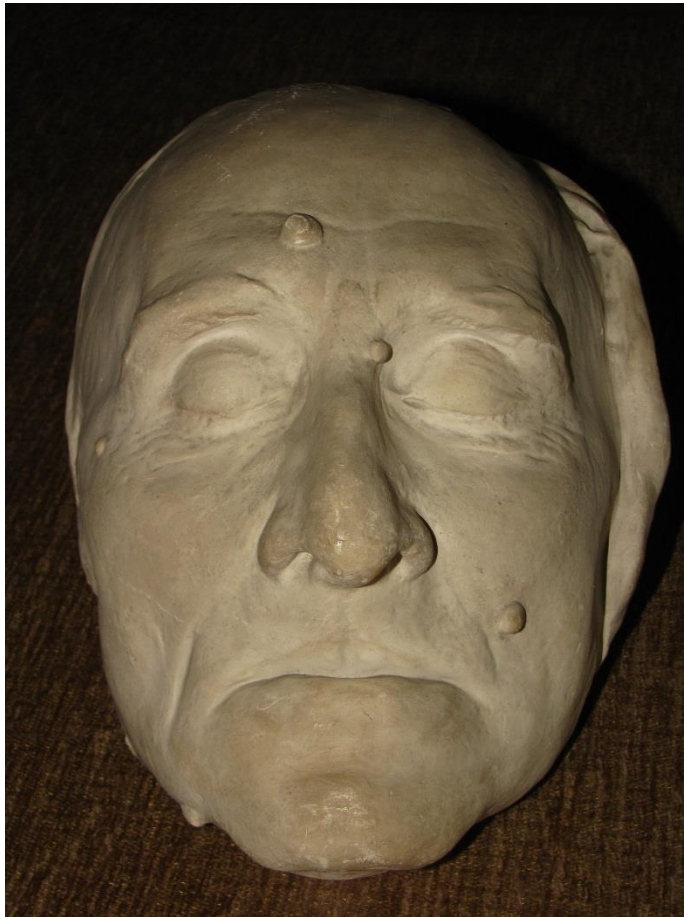
méltatlankodott, de hát a fájdalomban meg is feledkeztem a gipszmaszkról, amely kiválóan sikerült, csak a fényképről és a maszkról is az az egy, bal elülső tincs hiányzik. Az első fényképfelvétel nem volt előnyös, így még kettőt készítettünk, amelyek lényegesen jobban sikerültek. (Az arcvonások a meleg gipsztől kissé elevenebbé és emelkedettebbé váltak.)” (Lina leírása, 1886. augusztus 1., 153–154.o.)

A kötetet szerkesztő Alan Walker kommentárja és kiegészítései Lina leírásához:

„A fényképész Hans Brand volt. Az általa készített három fotó közül kettő maradt fenn, amelyek meggyőző és kétségbevonhatatlan bizonyítékul szolgálnak Lina vallomása mellett. Lina elbeszélésében korábban azt olvastuk, hogy a nefelejcsokrot Liszt bal kezébe helyezte, minekutána Cosima a csokrot tartó kezét Liszt szívéhez emelte. Ugyanerről árulkodik az első fennmaradt kép is. A jobb kéz azonban alig látható. Ezzel Lina nem volt egészen megelégedve, s mint beszámol róla, utasította Hans Brandot, hogy ne hagyja le a kezeket. A második és a harmadik kép elkészülte között a kezeket elmozdították, a bal kéz még mindig a nefelejcsokrot tartja, míg a jobb kézben rózsafüzér látható. A két kép (lásd 152. és 155. I. összevetése szóról szóra alátámasztja Lina igen érzékletes leírását azokról a fájdalmas órákról, melyek Liszt halálát követték a halottas házban.

A halotti maszk egyébként, amely Lina leírása szerint közvetlenül az első fénykép után készült, Weißbrod munkája. Utóbb Weimarba került, ahol Louis Held is lefényképezte. A halotti maszk egy hitelesített másolatát Bernhard Schnappauf fia a magyar Liszt Társaságnak adományozta. Ez ma a budapesti Liszt-émlékmúzeum tulajdonában van.” (94. lábjegyzet, 153–154.o.)

Az 1840-es évektől, azaz a fényképezés feltalálásától és kifejlesztésétől szorosan kapcsolódott a halotti rítushoz egy másik ábrázolási forma is a halotti maszkon kívül: az utolsó fénykép. A postmortem dagerrotípiák, majd fényképek szokása és kultusza kifejezetten elterjedt volt a századfordulón Európában és az Egyesült Államokban (ahol két hatalmas magángyűjtemény is megtalálható). A 19. század a szép halál megörökítését akarta elérni, halottról az utolsó pillanatban maradandó arcképet készítettek, tehát nem meglepő, hogy Lisztről is készültek ilyen képek. Az 1870-es évektől törvényileg is szabályozták ezt a szokást: fertőző betegeket például nem vihettek műterembe. Az utolsó fénykép nemcsak a család, hanem a művészek számára is erősítette az emlékezetet.

Liszt Ferenc halotti maszkja (Liszt Múzeum, jelzet: Pl 004)

Liszt halotti maszkja, utolsóként viselt inge és zsebkendője, illetve hajtincse

(eredeti fénykép, Liszt Múzeum, jelzet: F 42)

Liszt Ferenc ravatala, bal keze eredeti helyzetben, Lina nefelejcsével látható. (eredeti kabinet portré, Liszt Múzeum, jelzet: F 419)

Liszt Ferenc ravatali fényképe (vintázs kópia, Liszt Múzeum, jelzet: F 167-4)

Liszt haláláról természetesen az újságok is beszámoltak, s a nekrológok egy részében nem felejtették el megemlíteni a halotti maszk készítésének tényét sem. A *Fővárosi Lapok* című újság augusztus 4-i számában a következő sorok jelentek meg:

„Vasárnap nagyon sokan mentek a halottas házhoz (Frölich erdészeti főtanácsos házának földszintjére, közel a »Wahnfried« villához,) hogy megnézzék a halottat. De csak a legközelebbi ismerősöket bocsáták be. Azok meghatva nézték, elmondva egymásnak, hogy betegsége a tüdő egész jobb szárnyára kiterjedő lob volt, nem sokat szenvedt, halála csöndes, nyugodt volt s utolsó percében lánya, az orvosok, egy sebész és szolgák álltak mellette. A halott arca kissé felduzzadt, de jóságos mosoly volt rajta. Papi ruhába öltöztették. A halottat hétfőn reggel átszállíták a Wanfried-villa [sic] előcsarnokába. Lánya követte a koporsót mély gyászban, senkinek nem fogadva el karját. A holttestet elébb bebalzsamozták. Brand lefényképezte a koporsóban, Weissbrod szobrász pedig halotti maszkot vett le róla. A halotti szobában Liszt fejénél a Wagner-szobra volt látható, szemben ezzel egy nagy kereszt, a falakon fekete kárpit, a ravatal körül magasan égő gyertyák. Korczendorfer városi plébános szentelte be a halottat.”

A *Vasárnapi Újság* című hetilap így tudósít Liszt haláláról és a maszkról:

„Már délelőtt nagy tömegek vonultak a házhoz, de a halottat csak a Wagner-család legbensőbb barátainak mutatták meg, mert a ravatal még nem volt kész. Liszt – mivel elfeledték kinyújtóztatni – abban a helyzetben feküdt, a hogy meghalt: fölemelt, kissé balfelé hajló fővel, lelogó kezekkel. Halvány arcát szelid mosoly világította meg. A halottat papi talárba öltöztették. Aztán átvitték a Wahnfried nyaralóba, a ravatalra helyezték, miután Weissbrod [sic] szobrász levette az elhunyt halotti maszkját, Brand udvari fotografus pedig lefényképezte a tetemet és a halottas szobát. A ravatalt Wagnerné és gyermekei állták körül. [...] Liszt régi barátnője, Wittgenstein hercegnő, táviratilag fordult Wagnernéhez, hogy Lisztet ferenczrendi öltözetben a budapesti ferenczrendi kolostorban temessék el; mert így kívánta.”

Az 1925-ben, a Zeneakadémia alapításának 50. évfordulóján átadott Liszt-szoba kiállított tárgyai között már szerepelt a halotti maszk. A szoba berendezésére Hubay Jenő, Liszt barátja és a 1919–1934 között a Zeneakadémia igazgatója az ismert műgyűjtő és múzeumtulajdonos Ernst Lajost kérte fel. Az *Uj Nemzedék* 1925. május 3-i számában megjelent cikkben érzékletes leírás található a szobáról és amelynek zárógondolatai a halotti maszkhoz és Liszt emlékezetéhez kötődnek:

„A Liszt-szobától bucsut véve, pillantásunk Liszt Ferenc halotti maszkjára esik, mely hiába akarja mozdulatlanságával az elmúlást hirdetni, Liszt addig fog élni, míg magyar muzsikusz e földön jár: örökké!”

Hogyan került a maszok, a halottas ing és a zsebkendő a Liszt Múzeumba?

Hamburger Klára *Ismeretlen dokumentum Liszt Ferenc haláláról* című írásában kaphatunk választ a kérdésre. Gerster Jolán, az Országos Liszt Ferenc Társaság (1932–1944) főtitkára gépelte át a jelentést, amit Bernard Schnappauf „bayreuthi fürdőmester” írt, aki Bayreuthban Richard Wagner és családja szolgálatában állt, és a Liszt halálakor is jelen volt.

Gróf Zichy Jánosné gróf Zichy Margit, Liszt közeli barátja, Zichy Géza lánya egy 1936. augusztus 8-án levélben értesítette Gerster Jolánt, az Országos Liszt Ferenc Társaság főtitkárát, hogy dr. Hans Schnappauf (a Lisztet kezelő Bernard Schnappauf fia) a Liszt Társaságnak akarja eladni Liszt halotti ingét, egy másik levélben pedig az olvasható, hogy az inget, valamint a halotti maszk Cosima Wagner hitelesítette halotti maszkot ingyen odaadná a társaságnak cserébe azért, hogy megőrizik apja emlékét. Az Országos Liszt Társaság mellett is a weimari Liszt Múzeum is igényt tartott a relikviákra, ezért sürgősen intézkedtek. 1936-ban, Liszt halálának 50. évfordulójára Zichy grófnő Bayreuthba utazott és átvette a relikviákat és a Hamburger által közölt *Jelentés* kéziratát, amely részletes leírást ad a mester állapotáról, a kezelésekről, a halála utána történésekről, illetve a temetésről. Mindez érdekes kiegészítés a Lina által rögzített történésekhez, hiszen ő maga nem lehetett jelen a szobában. A jelentés igazolja a Linától kapott nefelejcsokrot a halott kezében, amely a fenti képen is látható. Schnappauf ezt írja a halotti maszk elkészültéről:

„A család 1 óra körül távozott. A szobát bezárták, és az általam megbízott szobrász, Weißbrod, Peter Kästner meg én elkészítettük a halotti maszkot, amely remekül sikerült. Utána Brand fényképész csinált 5 fényképet a tetemről.”

Hamburger azt írja, hogy érdeklődött a Liszt Múzeumban és bayreuthi Richard-Wagner-Archivumban is a halottas ing hollétéről, azonban azt a választ kapta, hogy egyik helyen sincs. Eckhardt Mária, a múzeum alapító igazgatója pár hónappal később a *Mégis megvan Liszt Ferenc „halottas inge”!* című cikkben közölte a Hamburger Klára által elkezdett kutatás folytatását: a halottas ing megvan, nem Liszt budapesti hagyatékáról van tehát szó, ahogy korábban gondolta, hanem a Zichy grófnő által átvett relikviákról, melynek a zsebkendő is része.

A halotti maszk akkor, az inggel, zsebkendővel, hajfürttel és egyéb relikviákkal együtt kiállításra került, azonban ma már nem mindegyik szerepel az állandó kiállításon: a halotti maszk sok más plasztikával együtt raktárban van elhelyezve.

További maszkok a Liszt Múzeum állományában

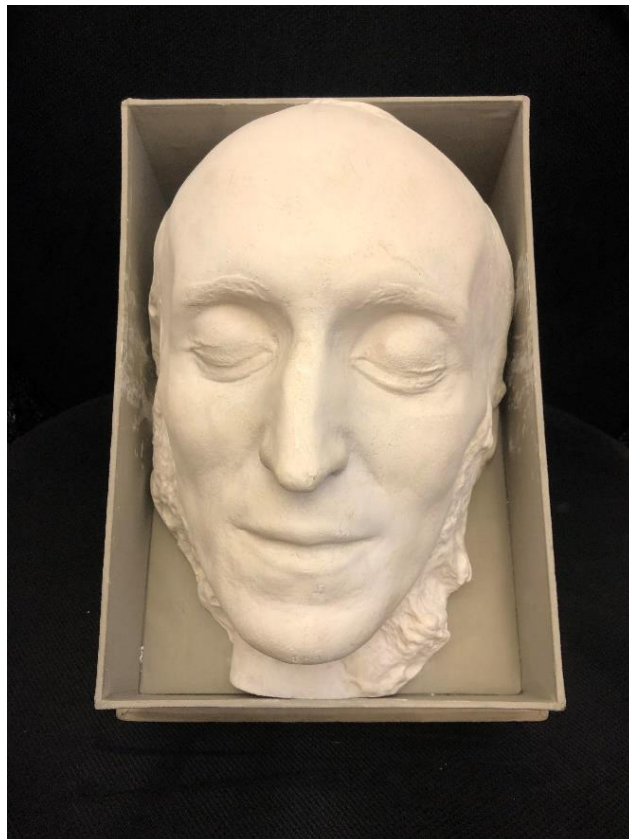
A Liszt Múzeum állományában nemcsak Liszt Ferenc halotti maszkja, hanem más maszkok is megtalálhatók. A Lisztről 1838-ban készült élőmaszk, Chopin 1849-es halotti maszkja, illetve egy ismeretlen férfi, feltételezhetően Felix Mendelssohn-Bartholdy halotti maszkja állományi darabok.

Liszt élőmaszkja, készítette Lorenzo Bartolini 1838-ban. (Liszt Múzeum, jelzet: Pl 114)

Fryderyk Chopin halotti maszkja. Készítette Auguste Clésinger 1849-ben. (Liszt Múzeum, jelzet: Pl 138)

Feltehetőleg Felix Mendelssohn halotti maszkja. (Liszt Múzeum, jelzet: Pl 016)

Felhasznált irodalom

„A bayreuthi halottról.” *Fővárosi Lapok*, 1886.08.04. (23. évf. 214. sz.): 1558.

E. CSORBA Csilla, KOVÁCS Ida (szerk.). 2006. *Halotti maszk – Élőmaszk. Tanulmányok a kegyelet kultúrtörténetéből*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.

ECKHARDT Mária. 2005. „Mégis megvan Liszt Ferenc „halottas inge”!” *Muzsika* 48 (6): 9–10.

HAMBURGER Klára. 2005. „Ismeretlen dokumentum Liszt Ferenc haláláról.” *Muzsika* 48 (4): 10–13.

Eckhardt HELLMUTH. 2007. „The funerals of the Prussian kings in the Eighteenth Century.” In *Monarchy and Religion: The Transformation of Royal Culture in the Eighteenth-Century Europe*. Michael SCHAICH (szerk.), 451–472. Oxford: Oxford University Press.
https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/pnet_derivate_00004422/hellmuth_funeral_s.pdf (Megtekintés ideje: 2022.04.25.)

KOVÁCS Ida. 1995. „Az utolsó pillanat lenyomata: a halotti maszk.” *HolMi* 7 (3): 366–378.

„Liszt halála”. *Vasárnapi Ujság*, 1886.08.08. (XXXIII évf. 32 sz.): 518–520.

„Az ujonan felavatott Liszt Ferenc-szoba a Zeneművészeti Főiskolán.” *Uj Nemzedék*, 1925.05.03. (7. évf. 99. sz.): 2.

Alan WALKER (szerk.). 2007. *Liszt Ferenc utolsó napjai*. Budapest: Park Kiadó.